

RESURLARNI SOLIQQA TORTISHNING NAZARIY ASOSLARI

TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Anvarov Alisher Xaybulloevich

Annotatsiya: Keyingi yillarda dunyo mamlakatlari qisqa va uzoq muddatli budjet-soliq siyosatiga oid strategiyasini ishlab chiqishda soliq to'lovchilar tomonidan soliqdan qochish holatlari oldini olish va uni kamaytirishning turli xil mexanizmlarini joriy etishga alohida e'tibor bermoqda. Shu bilan birga, sohalar o'rganilib, xorij tajribasi, mamlakatimizda uni qo'llash bo'yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar shakllantirilgan.

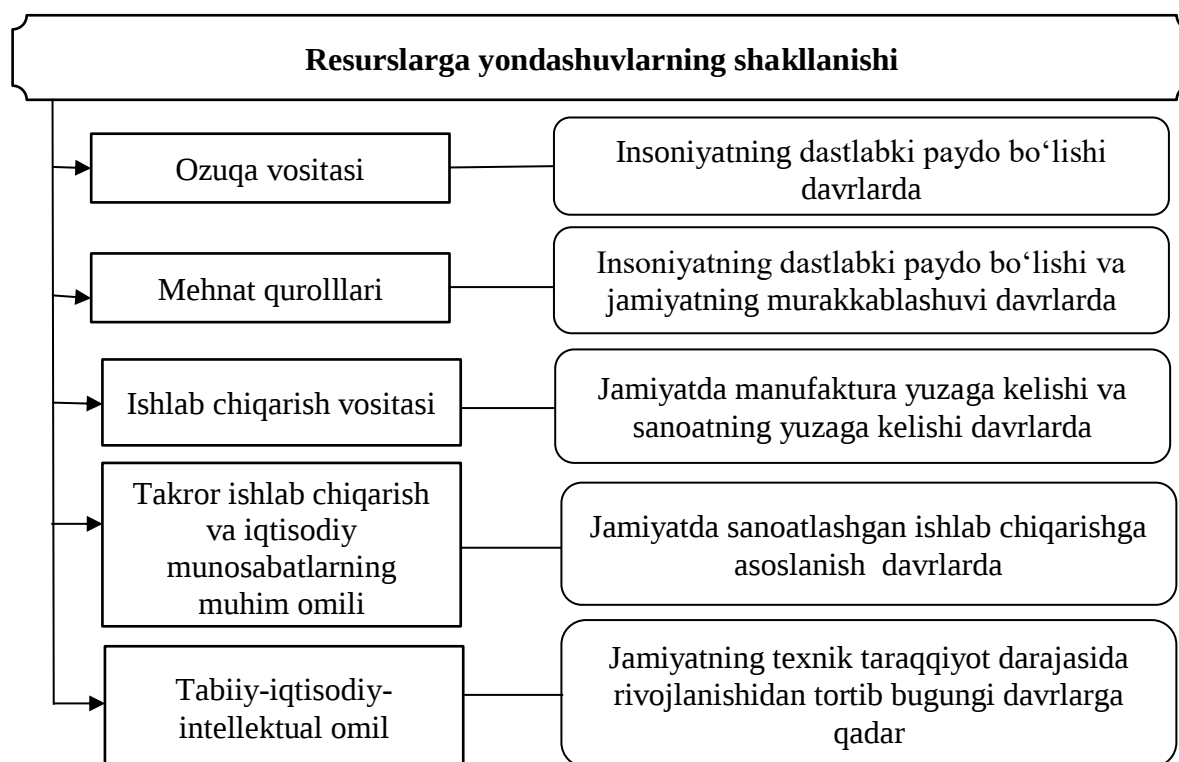
Kalit so'zlar: soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, ilg'or axborot- kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish. Respublikamizda ma'muriy, iqtisodiy, shuningdek, soliq tizimidagi islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida bugungi kunda respublikamizdagi suv resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlash, qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirishda suvni tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish, mavjud yer uchastkalari va mol-mulkni soliqqa tortishni yanada takomillashtirish, ularni baholash va hisobini yuritishda zamonaviy usullarni joriy qilish, yer va suv resurslari, yer qa'ridan qazib olinadigan foydali qazilmalardan foydalanish samaradorligini oshirishni ta'minlashga qaratilgan soliq tizimi takomillashtirilib borilmoqda. "Global iqlim o'zgarishi natijasida so'nggi yillarda davriy ravishda kuzatilayotgan suv tanqisligi va ichki irrigatsiya tarmoqlarining asosiy qismi yaroqsiz holatga kelganligi sug'oriladigan ekin yerlarining meliorativ holati yomonlashishiga va yillar davomida foydalanishdan chiqib ketishiga olib kelgan, keyingi yillarda yer qa'ridan foydalanuvchilarga soliq solish tartibini, ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan va ekspertlarni jalb qilgan holda, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblash tartibini yanada takomillashtirish" ni taqozo etmoqda

Jamiyatda ishlab chiqarish munosabatlarining paydo bo'lishi bilanoq, resurslarga bo'lgan ehtiyoj oshib borgan. Ammo, tarixiy, ilmiy-mantiqiy va iqtisodiy jihatdan olib qaralganda resurslar ishlab chiqarish munosabatlari hali yuzaga kelmagan davrdanoq mavjud bo'lgan, masalan, tabiiy resurslar xatto insoniyat paydo bo'lmasdan oldin tabiiy-geologik va biologik jihatdan mavjud bo'lgan. Insoniyat yashash uchun kurash asnosida dastlab tabiiy resurslardan foydalana boshlaganki, resurslarga iqtisodiy tus bera boshlagan va ularga ana shunday munosabatda bo'lgan. Insoniyat o'z manfaatlari yo'lida bu kabi tabiiy resurslarni kashf qila boshlagan, ya'ni ularning iqtisodiy ahamiyati va rolini o'rgana borib, ularning naflilik darajasini ham aniqlab borgan. Demakki, tabiiy resurslarni iqtisodiy resurslarga aylana boshlanishida, qadimgi odamlarning jamiyatda yashab qolishi uchun tabiat bilan muloqot qilishda tabiiy resurslarga kun ko'rish maqsadida munosabatda bo'lishi muhim rol o'ynagan.

Jamiyatning ishlab chiqarish sohasining anchayin rivojlanib, alohida soha sifatida shakllanishi bilanoq, tabiiy resurslarning bir qismi iqtisodiy resursga aylana borib, insonlarning resurslarga bo'lgan munosabatlari o'zgara boshladi va resurslarni ikki guruhga: tabiiy va iqtisodiy resurslarga bo'lgan holda foydalana boshlaganlar. Resurslarning bunday bo'linishi ularning mohiyatini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj ham yuzaga kelgan va resurslarni o'rganish bilan bog'liq alohida fanlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bundan ko'rinadiki, resurslarning ichki mohiyati, ya'ni, ularning tabiiy, fizik va ximiyaviy xususiyatlariga qarab ularni tovar ishlab chiqarishda foydalanish iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi bilan birga shakllanib bordi.

Resurslarni soliqqa tortish masalalarni qamrab olganligi sababli ilmiy bilish nuqtayi nazaridan resurslarning shakllanishi, ularning turkumlanish asoslari, ularning ichki va tashqi xususiyatlari, eng muhimi ularga iqtisodiy resurs sifatidagi yondashuvlarni ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish muhim deb hisoblaymiz. Chunki, resurslarni soliqqa tortish jarayonida ularning ichki mohiyatini chuqur anglagan holda yondashilsa, resurslarni adolatli soliqqa tortish imkoniyati mavjud bo'ladi.

1-rasm. Resurslarga yondashuvlarning shakllanishi¹

Resurslar haqida fikr yuritar ekanmiz, ularga bo'lgan yondashuvlarning evolyutsion shakllanishiga qaraydigan bo'lsak, dastlab ozuqa manbayi va vositasi sifatida, keyinchalik mehnat qurollari sifatida ham, taraqqiyotning keyingi bosqichlarida ularga mehnat qurollari sifatida, jamiyatda manufakturaning yuzaga kelishi davrlarida esa ishlab chiqarishning asoslari sifatida, jamiyatda sanoatlashgan ishlab chiqarishga asoslanish davrlarida esa, takror ishlab chiqarish va iqtisodiy munosabatlarning muhim omili sifatida yondashilganligin ko'rish mumkin. Jamiyatning texnik taraqqiyot darajasida rivojlanishidan tortib bugungi davrlarga qadar resurslarga tabiiy-iqtisodiy-intellektual omil sifatida yonashilmoqda.

Ilmiy bilish nazariyasiga asoslanib tadqiqotlarimizni davom ettiradigan bo'lsak resurslarning iqtisodiy mohiyatini ularning tabiiy xususiyatlari bilan parallel ravishda o'rganishni taqozo etadi. Shundan kelib chiqqan holda resurs kategoriyasi (tushunchasi)ning dastlab lug'aviy ma'nosiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, milliy manbalar, jumladan, "O'zbek tilining izohli lug'atida resursga –"inson turmush sharoitini yanada yaxshilash uchun zarur bo'ladigan narsalarning zaxirasi"² sifatida

¹ Muallif tomonidan tuzilgan.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 49 б.

https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20R.pdf.
www.tadqiqotlar.uz

ta'rif berilgan. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasining "R" harfi to'plamida esa quyidagicha, "Resurslar (frans. ressource – yordamchi vosita) – pul mablag'lari, boylik, zaxira, imkoniyatlar, davlat budjetida daromad manbalari, tabiiy, iqtisodiy, mehnat, valyuta va boshqa resurs bo'lishi mumkin"³ deb ta'rif berilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida ("T" harfi to'plamida), tabiat resurslarining ma'nosi keltirilgan. Ya'ni, "tabiat resurslari, tabiiy boyliklar – jamiyatning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish maqsadlarida xo'jalikda foydalaniladigan hamda insoniyatning yashashi uchun zarur bo'lgan, uni o'rab turgan tabiiy muhitning barcha tabiat komponentlari, energiya manbalaridir"⁴.

Ayrim xalqaro manbalarda keltirilishicha, (masalan, <https://ru.wikipedia.org>.) "resurs fransuz tilidan olingan bo'lib, ehtiyojlar, ehtiyojlarni qoplash manbayi, shaxs yoki odamlarning har qanday faoliyatini amalga oshirishning miqdoriy jihatdan o'lchanadigan imkoniyati, ma'lum o'zgarishlar yordamida kerakli natijaga erishishga imkon beradigan shartlar sifatida ta'riflanib, ular ishlab chiqarishda umumlashgan shaklda resurslar omillar deb ataladi"⁵. Resurslarni soliqqa tortish bo'yicha iqtisodchi olim, i.f.d. G'.Safarovning fikricha, "resurs keng ma'noda jamiyatda ishlab chiqarishni ta'minlashning vositalari (pul mablag'lari, turli boyliklar, zaxiralar) va manbalarini ifodalaydi. Tabiiy resurslar tiklanadigan, qayta hosil qilinadigan va tiklanmaydigan resurslarga bo'linadi. Mol-mulk esa moddiy va nomoddiy ne'matlarning barcha shakllarini ifoda etib, bir vaqtning o'zida yer va yer osti boyliklarini, korxona, bino, inshootlar, mashina va uskunalari, pul mablag'lari, qimmatli qog'ozlar, yarim tayyor va tayyor mahsulotlar, san'at va adabiyot asarlari, ilmiy va texnikaviy ishlanmalar hamda boshqalarni qamrab oladi. Demak, tabiiy resurs va mol-mulklar insoniyatning, kishilik jamiyatining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qoldirishning muhim asosi hisoblanadi"⁶. Akademik S.G'ulomov boshchiligidagi "Mikroiqtisodiyot" darsligi

³Ўзбекистон Миллий энциклопедиясининг "Р" ҳарфи тўплами.
https://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20R%20harfi.pdf

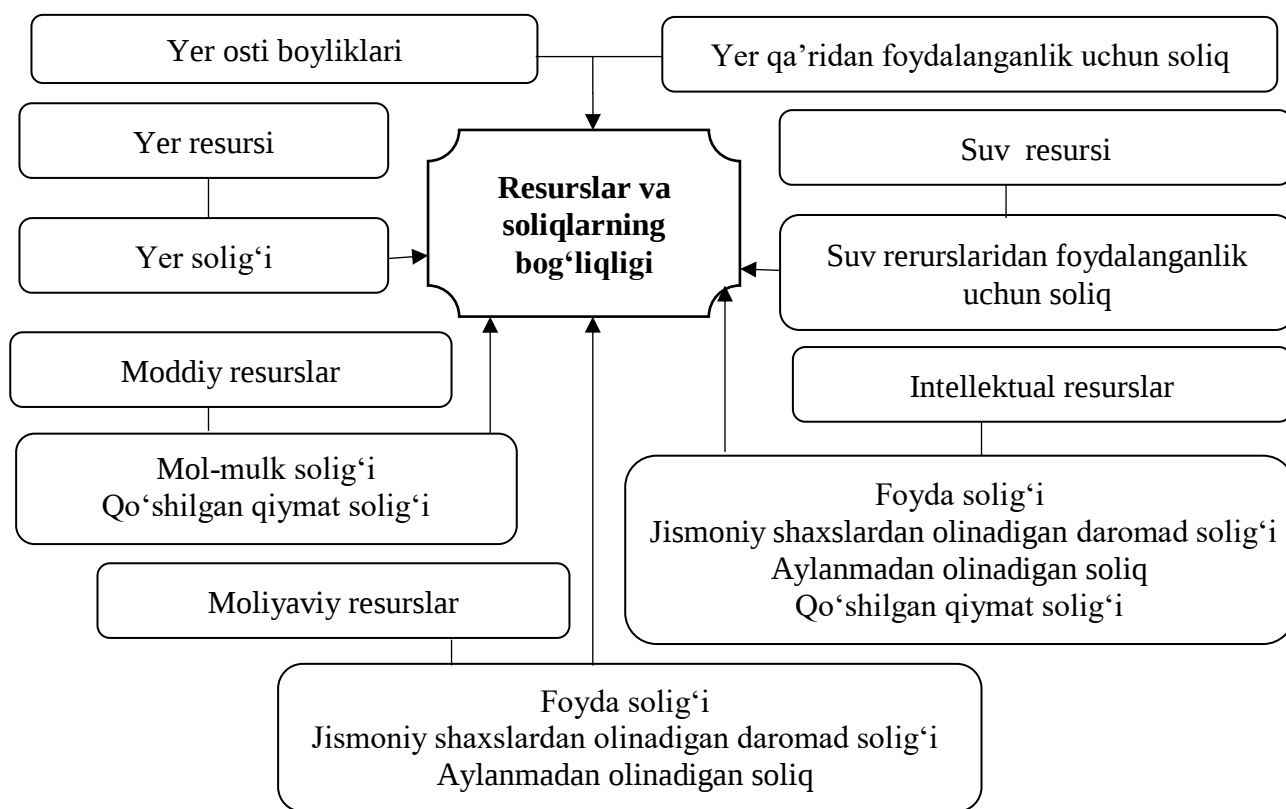
⁴Ўзбекистон Миллий энциклопедиясининг "Т" ҳарфи тўплами.
https://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20T%20harfi.pdf

⁵ <https://ru.wikipedia.org>.

⁶ Ғ.Сафаров. Табиий ресурс ва мол-мулкларни солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш масалалари: Монография / Ғ.А. Сафаров – Т.: "Iqtisod-Moliya", 2022. – 7 б.

www.tadqiqotlar.uz

mualliflari iqtisodiy resurslarni ishlab chiqarish omillari sifatida ta'riflaydi, ya'ni ta'kidlanadiki, "iqtisodiy resurslar (ishlab chiqarish omillari) – bu iqtisodiy ne'matlarni ishlab chiqarishda qatnashadigan elementlar (yer, mehnat, kapital, tadbirkorlik qobiliyati va axborot), iqtisodiy extiyoj – shaxsni, korxonani yoki jamiyatni faoliyat ko'rsatishini va rivojlanishini ta'minlab turish uchun zarur bo'lgan narsa, iqtisodiy extiyojni iqtisodiy faoliyatga undaydigan ichki kuch sifatida qarash mumkin"⁷. Yana bir manbada⁸, iqtisodiy resurslarni: kapital, tashkiliy resurslar, mehnat (inson) resurslari, moliyaviy resurslar va mol-mulkka bo'lishadi. Keyingi vaqtlarda inson resurslarini boshqa resurslarni harakatga keltiruvchi kuch va inson kapitali ham deb baholanmoqda.

2-rasm. Resurslar va soliqlarning bog'liqligi⁹

Keltirilayotgan 2-rasmdan xulosa qilish mumkinki, resurslarning barchasi ham soliqqa tortilmaydi. Ularni soliqqa tortish resurslarning ishlab chiqarish va milliy xavfsizlik strategiyasi hamda jamiyat barqarorligini ta'minlashning ustuvor

⁷ Микроиктисодиёт: Олий ўқув юртлари учун дарслик /С.С.Фуломов, Р.Х.Алимов, Б.Т.Салимов ва бошқ.,— Т.: «Шарқ», 2001.-320б. 15 бет.

⁸ <https://ru.wikipedia.org>.

⁹ Muallif tomonidan tuzilgan.

www.tadqiqotlar.uz

yo'nalishlaridan kelib chiqib yondashiladi, bu bo'yicha dunyoda ko'plab o'zaro anglashuv yuzasidan konvensiyalar, bitimlar va rezolyutsiyalar qabul qilingan. Dunyoning ko'pgina tadqiqot markazlari resurslarning "yashovchanligi" va "qayta tug'iluvchanligi" bo'yicha prognozlar e'lon qilmoqda. Masalan, bunday prognozlarga ko'ra, "alyuminiy 570-yil, temir 250-yil, qo'rg'oshin, rux, qalay, mis 30-yil xizmat qiladi, 2050-yilga borib insoniyat metallarning katta qismini ishlatib bo'ladi, taxminan 150-yil davomida kimyoviy energiya tashuvchilar yetarli bo'ladi, ko'mir, neft, gaz, neft zaxiralari va boshqalarga qaraganda erta tugaydi. Bunday sharoitda mineral resurslardan kompleks foydalanish muammosi keskinlashadi"¹⁰. Bunday prognozlar davlatlarni resurslardan tejamli va samarali foydalanishga qaratilgan usullarini yaratish ulardan foydalanishga bo'lgan choralarni qo'llashga undamoqda. Bunday usullar sirasiga moliyaviy dastaklar sifatida soliqqa tortish usuli bir tomondan fiskal maqsadlar (davlat budjetiga soliq tushumlarini ko'paytirish) va resurslardan foydalanishda tejamkorlik-samaradorlik tamoyiliga amal qilishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar.

Yer solig'ini hisoblash boshqa soliq turlariga nisbatan biroz soddaroq hisoblanadi. Biroq, tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, birgina 2022-yilning o'zida respublikamiz bo'yicha hisoblanishi lozim bo'lgan yer solig'i va amalda hisoblanib to'langan yer solig'i doirasida qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer solig'i to'lovchilar tomonidan taqdim etilgan yer solig'i hisobotlari bo'yicha aniqlangan tafovutlar mavjuddir. Yer solig'ini undirish mexanizmi juda qadimiy evolyutsion rivojlanish xususiyatiga ega bo'lib, uni undirishda soliqqa tortishning kadastr usuliga asoslangan holda soliqqa tortib kelinmoqda. O'zbekiston soliq tizimida yer solig'ini undirish borasida mexanizmlar turlicha shakllarda takomillashtirilib borilishi bilan bir qatorda muammolar yuzaga kelgan.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тошкент: Гафур Ғулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.

¹⁰ <https://blog.tutoronline.ru/prirodnye-resursy>.
www.tadqiqotlar.uz